

УДК 929.52 ПАЛАВЕРШИЋ
54:929 Палавершић М.

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.kri.321-356>

ГОРДАНА КРИВОКАПИЋ ЈОВИЋ

Мило Палавершић (1910–1991): живот преко граница и изван граница

Апстракт: Методом класичне историографске наратије скициран је живот Мила Палавершића, инжењера хемије, заправо извучена је основна линија његовог живота. Анализом истраженог, контекстуализовани су сви битни, они прекретни моменти његовог живота. Његова биографија је у свим деловима погодвала да се развију неки мотиви битни за концепт транснационализма, нарочито политичког. Како је географија његовог живота била разноврсна (Чиле: Антофагаста, Југославија: Сплит–Омиш–Сплит, Латинска Америка после НДХ, Африка, Југославија, поново Африка, па Аустралија, поново повратак кући...), такво је било и прихватање/одбацивање новог и старог политичког, друштвеног, културног, професионалног садржаја живота, што је описано у овој скици за биографију.

Кључне речи: Мило Палавершић, породица Палавершић, Далмација, Сплит, Омиш, југословенство, антифашизам, индустрија цемента

Мило Палавершић је припадао оној „невидљивој елити“ са јужнословенског/југословенског простора, која је у миру и тишини, без отвореног политичког и јавног деловања, чинила овај простор и живот на њему хуманијим, племенитијим, квалитетнијим и лепшим, просто цивили-

лизованијим. Не само животом који му је судбина доделила него и оним делом живота који је сам креирао, он је отварао нове вишеслојне културне, политичке и економске просторе свог друштвеног бића и деловања, преносећи то и на друге. Да би следио нешто ново, или постао нешто друго, човек мора сасвим сигурно да се одрекне нечег старог, било свесно или спонтано, што је једноставно природно. То се догађа и на индивидуалном плану и шире на нивоу заједница. Ипак, увек постоји окосница око које се гради сопствени живот у свим његовим појавним облицима.

Својим пореклом, образовањем стицаним у различитим културно-језичким миљеима које је мењао целог живота, својим личним набојем човека богатих и разноврсних интересовања и знања, чега му никад није било доста, понашањем и ставовима, на свим континентима на којима је живео, он је ипак следио југословенски/југославенски идеал, онакав какав се формирао на прелому 19. у 20. столеће и током прве половине 20. века. Дубински, остао му је веран и у социјалистичкој Југославији, можда баш зато што је она била *југославенска*. Иако је у младости био близак левичарима, омишким комунистима које је познавао, и са братом Драгом кренуо у Шпанију да се бори против фашиста, он се од комунизма све више и више удаљавао. Човек је, ипак, оно што га у детињству одреди и за шта га припреми искуство. А између Милове младости у Југославији и Европи између два светска рата и живота у комунистичкој/социјалистичкој Југославији стајало је горко искуство Другог светског рата.

Његова породица је била у средишту словенског/југословенског исељеничког покрета у Антофагасту и Чилеу, где је доживела значајну друштвену промоцију и обогатила се (по породичном предању изгледа „случајно“). Слободно се може рећи да је по доласку у новостворену југословенску државу после Првог светског рата била њен и творац и градител на далматинском простору. Краљевина СХС/Југославија је била „златно доба“ традиционалне далматинске елите, некадашње и „аутономашке“ и „народначке“, и њен повесни „последњи уздах“. Милов отац Никола Палавершић, иако јој није припадао, брзо се уклопио, и ми бисмо рекли да је то ишло преко њихових родбинско-пословних веза у Сплиту.

Вративши се у родни крај, Палавершићи су, као и други повратници, донели са собом много тога од замисли, планова и животног угођаја из Чилеа. Сем новца наравно. Иако би се данас Милов идентитет олако могао одредити као искључиво или првенствено хрватски, он у бити то није био. Он је у себи носио онај склад хрватског-словенског-југословенског, који је и породило ту државну идеју. Више од тога, он је доносио и проносио у Југославију многе друге светове. Шта би Омиш био без беле-

поковског грађанског угођаја Антофагасте и Валпараиза који су они ту оживотворили? У Брзету, југоисточно од историјског и пословног центра Омиша (који је историјски настао на другим основама), на обали између мора и цесте, они су подигли пословно-приватни комплекс чији се остаци виде и данас.

Порекло

Исто као и у животу, тако и у смрти Мило Палавершић је прешао неке зацртане границе, овога пута оне далматинског кампанилизма. Фамилија је, односно његова супруга Весна Палавершић, рођена Мимица, молила своје да дају једно место за Мила у породичној гробници Дује и Бранка Мимице (са Главице), њеног оца и стрица. Тако он сада почиња на мимичком гробљу, међу сенкама пинија и борова мимичке цркве Св. Рока, на лепом али тужном месту каква могу да буду само гробља. Ту је доцније сахрањена и његова жена Весна (1922–2010). Родитељи и још неки чланови Милове породице сахрањени су на старом омишком гробљу које је 90-их било у врло рђавом стању, а и од раније. Гробница је наводно била улегла и изломљена, као и многе друге, па је то био разлог да се он ту не сахрани.¹ Породични гробови у Сутивану се нису спомињали.

Порекло и историја презимена Палавершић се везује за острво Брач и обично се каже да они потичу одатле. Етнолози, антропогеографи, стручњаци за порекло и значај презимена, уз историчаре, кажу да је презиме изворно са Хвара, али да се усталило у западном делу Брача.² У Супетру га нема, као ни у источном делу Брача.³ Шимуновић вели да га је то ретко презиме много намучило, па је то назвао „покушај тумачења“.

- 1 Гробље се налази источно од средишта града у смеру источних градских врата, око цркве Госпе Сњежне. У северозападном делу гробља постоји још и црква Св. Луке. Гробнице су са уклесаним натписима, а налазе се на отвореноме, и према мишљењу стручњака, то гробљу даје јединственост у далматинским оквирима. Због старости и важности, од 2008/09. отпочело се са његовим обнављањем. На гробљу се налази шест саркофага из римског периода са аутентичним ознакама и натписима, као и бројне гробнице омишких фамилија (најстарија из 1515). Најзначајнији је маузолеј породице Бонито-Драшковић из 1630.
- 2 Andre Jutronić, „Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 34, Antropogeografska istraživanja, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950).
- 3 Nevenka Bezić Božanić, „Prilog poznavanju stanovništva i prezimena u Supetru u 17. i 18. stoljeću“, 1990, 115–125, datum pristupa 11. 9. 2018, file:///C:/Users/gorda/Downloads/N_Bozanic_CR_br_2_1989_XVII.pdf; D. Vidović, „Prezimena istočnog dijela otoka Brača“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 18 (2013), (Zagreb), 285–299.

чења“. Каже да Палавершића данас има само у Сплиту и Загребу (1985). Старијег облика тог презимена – Медовић – има у Јелси на Хвару (34), у Сплиту (7), Омишу (6) и Сутивану на Брачу, а онде су се доселили из Јелсе 1743. Закључује да је Јелса исходиште. Ту је нађено записано презиме *Paraversich* 1730. и касније 1767. као поседника куће на том месту. Уз ово презиме, због заједничког порекла, иде још шест до осам презимена истог порекла. Шимуновић претпоставља да је свима њима у основи старо и често романско име *Ursus* „Медвед, Медо, Медак“, од кога су од старине настали врло различити облици. О начину на који је настало каже да је старијим члановима угледних далматинских породица, а мисли да је таква била Параверсић (*Paraversich*) на Јелси, додавана испред имена млетачка титула *paron* (од ром. *parun*, лат. *pater*), која се онда претворила у несклоњив привезак *para* (попут *барба*, *шјор*), који се сливао са именом. На Јелси је вероватно био *para Verso* (=Urso), од којег је настало презиме Паравершић, да би дисимилацијом био добијен данашњи облик Палавершић.⁴ У породичној традицији Мила Палавершића се зна да су му родитељи (а и преци), заправо отац, из Сутивана на Брачу и да су одатле емигрирали у Латинску Америку, у Чиле. Више пута смо разговарали о његовом пореклу и пореклу његовог презимена, за које је мислио да долази од италијанског *parlar(e) verso* (= разговарати).

Иако је досада најстарији познати спомен Сутивана/Стивана на Брачу с почетка 13. века, као насеље Сутиван се обликовао негде око 1477. када се ту доселила породица Ивановић, пореклом из Подгоре, наводно „бежећи пред Турцима“. То је била уобичајена формулација за кретање породица и читавих заједница током немирног 15, 16. и 17. века. Насеље се с годинама повећавало (досељавање појединаца и породица, женидбе изван места), али је динамика биолошког раста и уопште успона била ужасно спора. Бискупска визитација из 1579. бележи 150 становника, а она из 1763/64. око пет стотина. Тада у Сутивану има становника из претежно брачких насеља, али и са других острва и са копна. Самостална општина Сутиван постаје 1823. у време кад се конституише нова аустријска управа, а самостална жупа је постао још 1579. одвајањем од жупе Доњи Хумац (а за време визитатора надбискупа Вероне Аугустина Валијера). Први познати анаграф почео је да се води 1842. Матичне књиге рођених Стивањана сачуване су од 1622, венчаних од 1696, а умрлих од 1776. Тај први попис душа довршио је 1844. и 1845. жупник Ни-

4 Petar Šimunović, *Naša prezimena, porijeklo–značenje–rasprostranjenost*, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985), 229–231. Аутор је био међу најистакнутијим ономастичарима, дијалектолозима, филолозима са југословенског простора. Чувена је његова *Топонимија отока Брача* из 1972.

кола Дефинис на италијанском језику. На анаграфу је дописивано све до 1900. па није могуће утврдити стање из 1845.⁵

Мушкарци из Сутивана су се претежно женили девојкама са самог отока, и у мањој мери онима са копна. Бавили су се углавном пољопривредом и поморством, али је било нешто трговаца који су задовољавали потребе локалног становништва. Они имућнији са већим имањима забележени су као поседници.⁶ Ту су записани и Луиђи (Luigi, Шиме) и Вицко (Мате) Палавершић, али су у Сутивану биле три породице Палавершића. Нема их у друге две веће групе, у поморцима и трговцима, или у некој од професија. Али су у групи од 28 обртника, као „дрводјелци“ записани Иван и Мате, синови Луиђија Палавершића. Занимљиво је да су се истим послом бавили и појединци из породица Киригин и Лукшић Чарић (понекад се пише Ћарић), оних у које су се удале Милове тетке Луце и Ане, док се трећа удала у Ивановиће (биле су две породице, и поседника и помораца, а држали су и нека друга занимања). Доминик (Мате) Палавершић се бавио кројачким занатом.⁷

Мало је прецизности о пореклу његових родитеља у доступним генеалогјама. У жупним књигама је забележено да је Вићенцо Палавершић (италијански записано Vincenzo Palaversich), зван још и Вицко, Винко, Виско и Вице, рођен у Сутивану 1. маја 1796. од оца Мате Палавершића и мајке Кате Палавершић, рођене Грубан. Оженио се Маријом Палавершић и добио кћерке Катарину-Кату (рођ. 1824) и Домину (рођ. 1826), затим још једну кћерку именом Домина (1828), кћерку именом Ивана (1830), па сина Мату Пашка (1833) и још двоје деце (кћери Маргариту рођену 1835. и Марију 1838). Брат му је био Шимун Палавершић, а имао је и се-

5 N. Bezić Božanić, „Stivanski anagraf iz druge polovine 19. stoljeća“, *Čakavska rič* 2/1993, (Split), 99–109.

6 Ту су биле породице: Дефинис, Драгићевић Штефић, Grubšić Canaletto, *Илијућ, Ивановић*, Ивановић Жувић, Јутронић Кршћан, *Киригин*, Лукшић, *Лукшић Чарић*, Лукшић Китара, Лукшић Нижетић, Лукшић Пушић, Лукшић Редe, Лукшић Славић, Лукшић Старчевић, Lukšić Vittorini, Љубетић Карстул, Манзони Бернарди, *Nonveiller*, Пиеротић, *Рокочић*, Шољанић, *Владиславић* и Владиславић Пушић. (Курзивом су дата имена породица са којима су се женидбом и удајом орођавали Палавершићи, све су из Сутивана.) Презимена Илић, Ивановић (са додатком Раско, Зермо, Жувић), Киригин, Лукшић Ћарић и Владиславић су оне међу бродовласницима и поморцима са којима су се Палавершићи орођавали. Међу трговцима, којих је иначе било мало, то је само породица Илић. То говори да поседници држе и друге битне послове у Стивану, да су уједно бродовласници, поморци, трговци, занатлије итд. Учители су у то време, средина и друга половина 19. века, били Петар Марушић из Супетра, Анте (Шиме) Доманчић из Хвара и Томо Киригин, а учитељица је била Марија Фонда Сантова из Котора, удовица Гаетана Москателија. Према: Bezić Božanić, „Stivanski anagraf“.

7 Исто.

стру Мару удату Ивановић, брата Ивана Николу и брата Доминика; затим брат Доминик Вићенцо Павао (рођен 1793) и још један (највероватније близанац, крштен као Филип Јаков Палавершић, јер је рођен исте године). Није забележено када је Вићенцо умро.⁸ За генеалогичку Милодара⁹-Мила Палавершића, можемо следити гране Шимуна и Доминика Вићенца Павла, где се налазе имена Шимун и Никола, карактеристична за Милову грану Палавершића. Дакле Шимун (зван Шиме и Шимо) рођен је око 1781. (1791. – ?) у Сутивану на Брачу, исто од оца Мате и мајке Кате рођене Грубан. Оженио се Аном Палавершић Московита (итал. Donna Anna Palaversich, Muscovit, рођена 1786. у Сплиту). Добили су кћери Кату, Луцу и Маргариту (удату Рокочић) 1810, 1812. и 1814. Син Иван Мате им се родио 1817. а други син Мате Доминик 1819. Не зна се када је Шимун умро.¹⁰ Други муж његове жене Ане Московита је био Ловре

8 *Geni, Geni Profile, Records for Vicenco Palaveršić, datum pristupa 1. 10. 2018, <https://www.geni.com/people/Vicenco-Palaver%C5%A1i%C4%87/6000000079224889848>. Видети још продужетак профила породице на везаном линку. У истом систему налази се и профил Ивана Палавершића рођеног око 1728. у Јелси на Хвару, (данашња Република Хрватска, ондашња Млетачка република); забележено је да је умро пре 1790. тако да је између њега и Вићенца бар две генерације, можда баш и она која је прешла у Сутиван на Брачу. Тај Иван се оженио Вицом (није забележено њено девојачко презиме). Имали су кћерку Барбару удату Иванковић. Подаци су са: <https://www.geni.com/people/Ivan-Palaver%C5%A1i%C4%87/6000000045155931976> (datum pristupa 1. 10. 2018).*

9 Његова најближа породица често му се тако обраћала, али како је заправо крштен не знамо. У званичним чилеанским документима његово име је Мило, као и на његовом гробу.

10 У истом генеалогичком систему се може наћи да је отац Вицка и Шиме, Мате Палавершић, рођен око 1760. и да је био син Доминика и Маре Палавершић (рођене Лукшић, око 1727. у Сутивану). Оженио се Катом Грубан (итал. Cattarina, око 1763) и добио Шимуна-Шиму (1781), Мару (1783. удала се *Ивановић*), Ивана Николу (1789), Доминика (1792–1792), Доминика Вићенца Павла (1793), Вићенца-Вицка и Филипа Јакова (1796). Не зна му се година смрти. Имао је брата Јеролима Палавершића (рођен 1756) и сестру Кату удату *Илић*. Од Вићенца, Шимуна и Доминика Вићенца Павла смо почели нашу генеалогичку. Наглашавамо да је отац Мате Палавершића, Доминик Палавершић рођен 1726. у Јелси на Хвару и да се оженио Маром Лукшић, рођеном 1727. у Сутивану, где су живели и где су им се родила деца. И Иван Палавершић је рођен у Јелси на Хвару око 1728. (брат?). То потпуно потврђује да је порекло Палавершића из Јелсе на Хвару и одговара Шимуновићевој тврдњи да се то догодило око 1743. Матина (и Јеролимова) сестра Кате (итал. Cattarina, рођена 1758) удала се за *Ивана Петра Илића*, и са њим добила две кћерке и три сина (и још једно дете). Занимљиво је да је мама Маре Лукшић била кћи Јеролима и Кате Лукшић, рођене *Маринковић* а сестра Фране Лукшића; а за тату Доминика-Доминка, Динка Палавершића за сада се не зна ко су му били родитељи. Значи да је мајчина страна била више коленивица и може се пратити до дубоко у 17. век, до 1603.

Доминик Киригин из Супетра/Сутивана,¹¹ коме је она такође била друга жена и са којим је имала три сина. Први син Антун Алојзије Киригин (или Анте Вјекослав Киригин) рођен је 1826. Закључујемо да је Шимун умро између 1820. и 1825.

Даље, брат Шимунов, Доминик Вићенцо Павао Палавершић (1793), ожењен Донатом (рођена Сољанчић 1791. у Сутивану) имао је седморо деце, од чега четири сина: Мату Доминика (1818), Шимуна Прошпера (1820), Анту Луку (1826) и Николу (1829). Даљих података о овој грани са мушке стране нема.

Значи недостају нам две генерације Палавершића до Миловог оца, Николе Палавершића. Односно немамо податке о родитељима и баби и деди Николе Палавершића. Али можемо да закључимо да су се оне гране у роду Палавершића које нас занимају оформиле у турбулентној епохи наполеоновских ратова који су запалили Европу, и Левант, све до Москве, у којима је Република Св. Марка (Млетачка република, Венеција) доживела свој историјски слом, а источна обала Јадрана са залеђем добила нове господаре. Наполеонова епоха, идеје које је посејала, илирске провинције које је створила, оставили су дубоког трага у Далмацији, доневши на простор дах слободе.¹² Изгледало је да ће се полагај и елите и пука, осталог становништва, битно изменити и да ће се динамика труњења образованог света, који ће можда стицати и богатство, од аграрне масе убрзати и донети бољитак простору и заједницама на њему. Међутим, то се није догодило, природа нове хабзбуршке власти то није омогућила, што објашњава зашто се становништво исељавало са острва и далматинске обале. И посебно говори да се ни ритам социјалне покретљивости и промоције није убрзавао јер су се исељавали и они који нису гладовали, као што је била фамилија Николе Палавершића, Миловог оца.

Фамилија

Немамо поузданих података о баби и деди, односно прабаки и прадеди Мила Палавершића, не само са очеве него ни са мајчине стра-

11 Презиме Киригин је из села Мирца, (које није на обали), између Супетра и Сутивана, и отприлике је по 4,5 км удаљено и од једног и од другог градића. Видети радове Н. Безић и А. Јутронић цитиране у нап. 2, 3 и 5.

12 За разлику од нашег традиционалног мишљења, има новијих и донекле другачијих: Larry Wolff, *Venice and the Slavs: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, (Stanford University Press, 2002); David Laven, *Venice and Venetia under the Habsburgs: 1815–1935*, (USA: Oxford University Press, 2002).

не. О пореклу његовог оца Николе Палавершића сазнајемо посредно, преко података о његовом брату Шимуну, који је рођен око 1880. Наше је мишљење да је Никола био старији од Шимуна, као и онај „важнији“ међу браћом. На фотографији која приказује Југославенски школски савет у Антофагасти из октобра 1916. он изгледа као човек старији од 36 година, колико је отприлике тада имао његов брат.¹³ Неспорно је да су заједно отишли у Чиле и настанили се у Антофагасти. Тамо су се обојица и оженила и засновала породицу. Тамо су им се деца рађала готово истовремено. Имали су три сестре: Луце удата Киригин, Ане удата Лукшић-Чарић и Јерка удата Ивановић. Оне су наставиле, готово извесно, да живе у Сутивану и удале су се за људе из свог окружења, такорећи из фамилија са којима су се Палавершићи традиционално орођавали.¹⁴

Милов стриц Шимун се оженио Динком Франовић,¹⁵ рођеном око 1884, по свему судећи у Чилеу, и са њом добио троје деце: Аниту, рођену 1902, Даницу рођену 1905, као и сина Матеа рођеног 1906. (14. јула) (сви су рођени у Антофагасти). Никола, Милов отац, оженио се Еленом/Јеленом Гласиновић.¹⁶ Највероватније да је и она била рођена тамо. Њима су се у то време такође рађала деца: Добрила, рођена у Антофагасти (9. маја 1902 – 18. септембра 1994), Мило (1910–1991) и Драго (1912–1991), између Добриле и Мила, тј. између 1902. и 1910. родио се Данило, а Радомир-Радо између Мила и Драге, и на крају најмлађа кћи Елена-Еленита, по којој је изгледа доцније названа Милова кћи, рођена је после 1912.¹⁷

Деца Шимуна Палавершића, Миловог стрица, по повратку породице у завичај су се појенила и поудавала. Анита се удала за Ловру Владиславића и добила три кћерке и једног сина: Врготићка (не знамо

13 На сајту: <https://www.facebook.com/Tamo.Daleko.Croatas.Magallanes/photos/a.780709975310419/780802885301128/?type=1&theater> (datum pristupa 2. 10. 2018).

14 О далматинским родовима (па и роду Киригин, Лукшић-Чарић и Ивановић), видети, поред наведених радова Невенке Безић Божанић, Андре Јутронића, Ивана Грубишића, и радове Ловре Катића, Марка Матијевића и: Ante Ivanković, *Hrvatski rodovi općine Muć*, (Split: Majumi, 2007); Otokar Lahmann, „Prilog proučavanju strukture stanovništva Makarske“, datum pristupa 6. 10. 2018, https://issuu.com/mesicbooks/docs/otokar_lahmann_-_prilog_proucavanju.

15 О пореклу презимена Франовић видети: Nebojša Babić, „Plemena i poreklo bratstva Crmnice“, datum pristupa 10. 10. 2018, <https://www.poreklo.rs/2015/11/06/plemena-i-poreklo-bratstava-crmnice/>

16 О пореклу презимена Гласиновић видети: Jutronic, *n. d.*; datum pristupa 10. 10. 2018, <http://www.opcinabol.hr/pdf/upum.pdf>; *UPU Etno-eco sela Murvica*, (Zagreb-bol: RH Županija splitsko-dalmatinska, Općina Bol, 2015).

17 Hrvatski državni arhiv – Zagreb, Zbirka fotografija Instituta za migracije i narodnosti 1894–1984, analitički inventar, broj fonda: HR HDA 1610, (Izradio Hrvoje Gržina: Zagreb 2006); HR HDA/9, serija Čile (1897–1984), 36–55, pod br. 388. fotografija Dobrile i Elene Palaveršić.

име), Ксенија Мијатовић, син (?) Владиславић и Весна Вујиновић. Даница се удала за Јураја М. Јустинијановића (рођен 1895, Стари Град, Хвар), познатог математичара, с којим је имала кћи Блугу Грлић (Рогвић-Јустинијановић) и једног сина. Матео Палавершић је живео до 2011. и умро је у Сплиту у 105. години. Био је ожењен Хедвигом Нонвеје (Nonveiller), рођеном 1913. у Макарској (око 45 км јужно од Сплита). Имали су једну кћи, Веру, удату Скатаретико.¹⁸ И Нонвеје и Скатаретико су презимена из Сутивана на Брачу, а Скатаретико су пореклом са острва Виса. Дакле, са децом Николе и Шимуна и децом њихових сестара, породица Палавершић је први пут у скоро три стотине година изашла из бодулско-брачког и брачко-сплитског окружења, из орођавања унутар неколико родова (Киригин, Лукшић, Ивановић и др.) и почела да се жени и удаје за припаднике других родова (нпр. солински Шперци и род Мимица-Мице) или појединцима из других средина.

Милова сестра Добрила Палавершић удала се 17. септембра 1925. године у Бечу за Марина Шперца (1898–1978), изданка гласовитог солинског рода Шперац. Венчање је било истог дана када се Маринова сестра Ринка удавала за Јулијуса Кламфла (Julius Klampf). Марин Шперац је био банковни чиновник и, уз брата Феликса, грађевинског инжењера, и сестру Рину, наследник оца Петра Шперца. Његов стриц Марин Шперац није имао деце, а други стриц Јосип Петар је имао пет кћери из два брака. Његов ноно Стјепан Шперац (1828–1893) је био главар села Врањиц крај Солина. Стјепан је био земљопоседник и кућевласник, прво наравно у Врањицу, па Солину, а фамилија је природно гравитирала ка Сплиту.

У Стипаново време сеоска стража се звала *ронда* и чувала је и заједницу и њихов иметак, пре свега поља. Главни од ронде били су *харамбаша* и *подхарамбаша*. Било их је дванаест на броју и носили су капутиће опточене црвеним рубом, а на глави црвену капу са перјаницом од танке мједи (*рондари* по три а *харамбаша* и *подхарамбаша* по пет листића). Имали су право ношења оружја.¹⁹

Шперци су у три генерације подигли више стамбено-пословних кућа у Врањицу, Солину и Сплиту. Једну од њих је 1938. на Каталинића бригу саградио и Добрилин муж Марин, заједно са братом Феликсом (Каталинића прилаз 1, Сплит). У претходној генерацији су његов стриц и

18 О Шимуну Палавершићу видети: на *Geni*, Geni Profile, datum pristupa 2. 10. 2018, <https://www.geni.com/people/%C5%A0imun-Palaver%C5%A1i%C4%87/600000036219872264>; такође везани линкови за чланове његове породице. Ksenija Horvatić-Baldasar, „Dr. sc. Juraj Justinijanović, profesor nacrtne geometrije u Splitu, Dubrovniku i Zagrebu“, *Prirodoslovlje. Časopis Odjela za prirodoslovlje Matice hrvatske* 12 (1–2) III, IV (2012), (Zagreb), 185–191. Има података о Даници Палавершић.

19 Ivan Grubišić, „Solinski Šperci“, *Tusculum* 2, 2009, 211–144.

отац подигли прелепу белепоковску градску вилу у Загребачкој 3.²⁰ Потомци Добриле Палавершић и Марина Шперца, син Петар (1927–2006) и унук Феђа (рођен 1958) наставили су да живе у старој кући Шперац. Петар је био ожењен Јулком Арнерић (Арнери, 1933–2017),²¹ са којом је добио поред Феђе и кћер Маринку (рођену 1954) која се 1983. у Београду удала за Милорада Аврамовића, а сада живи у Сједињеним Америчким Државама. Добрила је поред сина Петра имала и кћер Нађу (рођена 1931) која се 1952. удала за Милана Зглава (1923–1988) и добила две ћерке и једног сина. Једна од њих је археолог Хелга Мартинац, која такође живи у Сплиту у старој кући Шперац. Род Шпераца почива на неколико гробаља у Врањицу и Солину, а у Сплиту су са старог гробља Сустипан, после 1961, пренети на Ловријенац/Ловринац, и на сваком гробљу имају више гробница. Њихови саркофази, гробнице и надгробни споменици су чувени.²² Када се Добрила удала за Марина Шперца 1925. Мило је имао петнаест, а Драго Палавершић тринаест година. Њена удаја је битно проширила социјалну мрежу Николе и Шимуна Палавершића. Ако је удаја њихових сестара у породице Киригин, Лукшић-Чарић и Ивановић била ствар традиције, неговање старих родбинско-кумовских веза, онда је удаја Добриле за Ловру Шперца отворила врата ка сплитској елити око Шпераца, Булића и шире. Могуће и према припадницима још више елите, јеврејско-италијанском капиталу око Штокових (Stock) и Марпургових (Marpurgo).²³

20 Грубишић у наведеном тексту каже да је та кућа на броју 5.

21 Видети „In memoriam Julki Arnerić“ (која је водила одељење CHF (Croatian Heritage Foundation) у сплитској општини) на: <https://matis.hr/en/events/long-time-former-split-chf-branch-head-passes-away/> (datum pristupa 4. 10. 2018). Родословље Арнери видети на: <http://plemstvo.hr/obitelji/arneri> (datum pristupa 6. 10. 2018). Из родословља се види да је познати национални радник Рафаел ИВ-Рафо Арнери (1837–1899), иначе аутономаш, имао са женом Јулијом Болис шест синова и једну кћер, тако да су сви данашњи припадници рода у блиском сродству, јер су сада трећа-четврта генерација од њега. Кћи Мила Палавершића, Елену Палавершић (рођену 1952) је 1961. у Београду, на ВМА, оперисао проф. др. сци Винко Арнери, оснивач Одељења пластичне хирургије на ВМА. Он је био управник тог одељења и оснивач пластичне хирургије у региону. О њему: Марија Д. Пећанац, „Развој пластичне хирургије“, *Медицински преглед*. Часопис Друштва лекара Војводине Српског лекарског друштва LXVIII (5–6), мај–јуни, (Нови Сад, 2015), 199–204. Пећанац каже да је „Sir Harold Gillies (1892–1960), велико име енглеске хирургије, помогао да се установи Одељење за пластичну хирургију и опекогине на ВМА у Београду, 1945.“ (datum pristupa 6. 10. 2018, file:///C:/Users/gorda/Downloads/MILO%20PALAVERŠIĆ/MedicinskiPregled5-6-2015comp.pdf).

22 Видети: Duško Kečkemet, *Splitsko groblje Sustipan*, (Split, 1994); Marko Matijević, Mladen Domazet, *Solinska svakodnevnica u osvjet novoga doba*, (Solin, 2006); Grubišić, n. d.

23 Видети о Јеврејима у Трсту и на некадашњим венецијанским поседима на источној обали Јадрана: Lois C. Dubin, *The Port Jews of Habsburg Trieste. Absolutist Politics and*

За разлику од сестре, Милов и Драгин брак је био далеко неконвенционалнији, изван традиционалних брачко-сплитских родова, ван социјалног круга који их је првобитно одређивао. А то можемо закључити и о браку старије браће, Данила и Раде.²⁴ Барба Мило Палавершић се упознао а убрзо и оженио Весном Мимицом („Весна Дујина“ из Милица, блиска рођака моје мајке Филипе-Филке Кривокапић рођене Милица), у Омишу, непосредно после рата. Весна је била завршила средњу трговачку школу и радила у трговини Јакише Мимице, блиског рођака њене мајке Доче (и мог дида Миле и бабе Јеле). Син Младен-Млађо им се родио 1947. а кћи Елена 1952. (која је очевидно добила име по тети Елени, очевој млађој сестри). Не знамо ништа о сестри Елени-Еленити (?) и Миловој старијој браћи, сем да је Данило био ожењен и имао кћер Еђу (од Елеонора) и да је убијен највероватније 1945.²⁵ Еђа Палавершић је живела са Милом и Весном Палавершић у њиховом стану у Сплиту у улици Радничко шеталиште 44/II (данас је то улица Ивана Гундулића).

Са две године млађим братом Драгом, Мило је поделио неке од најдраматичнијих периода свога живота, на таласу великих догађања која су се ваљала око њих.

Живот : детињство у Антофагасту (Чиле) 1910–1919.

Мило Палавершић је рођен у Антофагасту 1910. године, у окружењу брачке и далматинске емиграције с прелома 19. у 20 век. Ту су била браћа Ивановићи из Супетра, Илићи и Лукшићи такође, па Драгићевићи, Врсаловићи, Цвитанићи, Маринов, Кегевићи, Влаховићи, углавном Брачани, Митровићи из Сланог код Дубровника и др.²⁶

Enlightenment Culture, (Stanford: Stanford University Press, 1999). Све јеврејске заједнице источне обале Јадрана су породично и пословно везане за Трст и некадашњу територију Републике Св. Марка. Када је Трст постао излазна лука средње Европе, тј. Хабзбуршког царства, он постаје место динамичног мешања Сефарда из Италије и са Леванта и Ашкеназа из Немачког и Хабзбуршког царства. Док је Трст био под Венецијом, у њему се значајније уздигла и српско-цинцарска заједница на трговини Венеције са јадранским залеђен и шире Левантом, али није имао ни издалека такав значај и снагу као доцније. Најновија литература: Персида С. Лазаревић, *Трићански културни круг и Јужни Словени*, (PhD Thesis online), datum pristupa 24. 10. 2018, <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/41>

24 HR HDA, fond 1359 (Teror vladajućeg režima 1912–1941, grupa XVI), Inv. br. 1–2036, br. 1308, Br. djelovodnika 172/40, Br. kutije 33, broj str. 32.

25 Од породице сам чула да је он био ожењен женом „од Книна“, да су имали кћерку, да је он био психички болестан или нервно лабилан, да га је она „одвукла“ у Загреб, где је током рата, а можда и пре, она била „предстојница усташке младежи“.

26 На: <http://beerchela.blogspot.com/2012/01/fabrica-de-cerveza-antofagasta.html> (datum pristupa 10. 10. 2018) одлична историја успона браће Митровић Пуљезевић

Словенска, а потом југословенска емиграција се концентрисала у северној половини Чилеа и на југу (Пунта Аренас, Порвенир). На северу су њене значајне насеобине биле у троуглу Антофагаста, Калама (Calama) и Икике (Iquique) (и Токопиља (Tocopilla) такође), а према средишњем делу Чилеа у Талталу (Taltal) и Валпараису. Антофагаста је, уз Валпараисо у средишту, и Пунта Аренас и Порвенир на југу, била један од најзначајнијих исељеничких центара. У залеђу овог лучког града су се налазила велика налазишта салитре, што је чинило базу модернизације и успона града, и самог Чилеа. На почетку 20. века он има око 32.000-33.000 становника и трећа-четврта је лука по величини у Чилеу. Према чилеанској литератури, Југословени су одиграли историјски важну улогу у производњи салитре, а њихов учинак је био на врхунцу око 1920. када су давали око 30% од укупне производње.²⁷ У историјском центру града налазиле су се, и данас се добрим делом налазе, све институције које су обележиле успон југословенске заједнице у њему.

Пристигла емиграција је дисала словенски/југословенски. Изникла је на далматинском народном препороду који се градио током 19. столећа, а који је нашао посебан склад, комплементарност, између хрватског и словенског/југословенског садржаја свог идентитета. Исто као и српски покрет у Далмацији. При том је то југословенство ишло даље од оног како се схватало у то време у другим хрватским и српским крајевима у Хабзбуршкој монархији (Аустроугарска монархија од 1867). Даље, значи изван граница Монархије. Зато је добило име *интегрално*, и то име се више односило на државну идеју него на националну. Монархија је далматинско „народњаштво“ (хрватство, српство, југословенство) сматрала дубоко субверзивним, превратничким и идејно радикалним. Далматинско исељеништво је донело у Чиле такво југословенство. Чиле је на прелазу векова погодовао томе: држава и нација у изградњи, постављена на широко либералним основама, знатних природних богатстава, ненасељена, а са широко постављеном усељеничком политиком, олигархијска, и стабилна у томе.²⁸

(Иван, Павао, Лујо) из Сланог код Дубровника; на сајту *Herencia Croata*: <https://herenciacroata.wordpress.com/2014/02/17/croatas-en-antofagasta/> (datum pristupa 10. 10. 2018) је јако добро и са пуно података представљена историја словенско-хрватске па југословенске заједнице у региону Антофагасте (то су деноминације).

27 Исто.

28 Чилеанска литература о томе: Enrique Fernandez Darraz, *Estado y Sociedad en Chile, 1891-1931*. El Estado Excluyente, la logica estatal oligarquica y la formation de la sociedad, (Santiago: LOM Ediciones, 2003), 188, datum pristupa 6. 10. 2018, https://books.google.rs/books?id=bff5aqUKGlwC&pg=PA178&lpg=PA178&dq=Diccionario+Historico+Biografico,+Miguel+Figuerola,+1800-1928,&source=bl&ots=0HRugscsdq&sig=dm-0_Rp8H19bFzTp2XyvVdQEoyk&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewiY61q1nK7dAhWNZlAKHeMXCdIQ

Они су почели да граде ланац националних институција у Чилеу са југословенским предзнаком, и то у најширем смислу, што се види из целе симболике националног покрета у исељеништву. Био је то читав један мали национални препород са југословенским именом. Он је у себи носио ужу хрватску националну симболику и биће, и ширу југословенску симболику, која се најчешће идентификује као српска, мада је временом показивала потенцијал да постане општа југословенска. Читава мрежа националних институција, од ватрогасних друштава из 90-их година 19. века до банака из 20-их година 20. века, носи предоминантно југословенско име (славенски..., хрватско-славенски..., хрватски..., југославенски..., Југославија, Мајка Југославија, славјанско...), али је унутрашња симболика разноврснија. Ту су имена као: Напријед, Јадран, Јадранска вила, Далмација, Велебит, Јосип Јурај Штросмајер, Људевит Гај, Станко Враз, Петар Прерадовић, Иван Мештровић, Томислав, Катарина Зринска, Косово, Косовка дјевојка, Петар Петровић Његош...). Аустријака (*austriaco*) је ту мало, а употреба хрватског имена словенска, општесловенска по политичком значењу, а не „аустријанштина“.²⁹

Шта објашњава овај широки идејно-политички распон приморског и далматинског исељеништва у Чилеу који може изазвати забуне у тумачењу? Како исељавање са отока иде од Лошиња до Колочепа и ниже до Боке, у бар две фазе, малобројној 60-их и 70-их година и масовној на прелому 19. у 20. век, када се концентрише на Брач и средишњу Далмацију, исељеници су преносили широк спектар национално-политичких идеја које су све подвели под југословенски покрет када су почели велики потреси на југословенском простору у периоду 1903–1908/09–1912–1914–1918. На дубровачком простору се далматински народни покрет додиривао са црногорско-српском државном идејом, чији су главни проносиоци били тзв. Срби-католици, католици Барске надбискупије, барски надбискуп носи титулу примаса српског, а иза је слободна словенска кнежевина итд. Одатле косовска симболика у словенско-хрватским заједницама које се исељавају у Чиле. Народни учитељи по Далмацији

6AEwDnoECAQQAQ#v=onpage&q=Diccionario%20Historico%20Biografico%2C%20Miguel%20Figuroa%2C%201800-1928%2C&f=false; Isabel Torres Dujisin, *La vida de un croata : Pascual Baburizza Soletić*, (Valparaiso: Ediciones Universidad dr Playa Ancha de Ciencias de la Educacion, 2003), datum pristupa 6. 10. 2018, file:///C:/Users/gorda/Downloads/MILO%20PALAVERŠIĆ/Isabel%20Torres%20Dujisin%20La%20vida%20de%20un%20croata.pdf

29 Видети: Marina Perić Kaselj, „Politički transnacionalizam hrvatskih iseljenika u Čileu: povezivanje hrvatskih i srpskih iseljenika i iseljenički pokret Jugoslavenska narodna odbrana (JNO)“, datum pristupa 6. 10. 2018, file:///C:/Users/gorda/Downloads/MILO%20PALAVERŠIĆ/Marina%20Perić%20Politički%20transnacionalizam%20hrvatskih%20iseljenika%20u%20Čileu.pdf. Марина Перић Касељ то види донекле другачије.

су обавили колосални посао враћања покрајне њеним словенским извориштима. Марија Фонда Сантова из Котора, удовица Гаетана Москателија (Gaetano Moscatelli) била је у другој половини 19. века учитељица у Стивану, а Марцел Колин, Дубровчанин, доцније учитељ у југословенској школи у Антофагасту, завршио је учитељску школу у Задру (предграђе Арбанаси) која је била легло „народњачких“ југословенских, па после „правашких“ антијугословенских идеја и пропаганде, да би се поново вратила разним облицима југословенске сарадње.³⁰

Далматинско-брачке исељеничке колоније су биле мале и пристигле су релативно касно. Нешто мало исељеника је било и из Истре и тек по који из Бановине. Рачуна се да је до 1905. ту пристигло, а нешто мало се ту и родило, око 4.000 Далматинаца. Око две хиљаде је населило покрајну Магаланес (Magallanes), између Пунта Аренас и Огњене земље. Око 500 их је било у покрајни Тарапака (Tarapaca) са главним градом Икике. Ту је било, како бележе исељенички листови, „имућних родољуба који поседују творнице салитре, и велетрговаца који су на гласу“. У Антофагасту је живело око 300 исељеника, и ту је било неколико фирми и велетрговаца који су снабдевали мале трговце исте заједнице. Изгледа да је солидарност била на високом нивоу и да су велетрговци снабдевали мале трговце кредитима и робом. У Талталу и околним фабрикама било је око 100 исељеника, а исто толико у Валпараису и околини. Око 50 досељеника је било у Калами и нешто више од тога у Токопиљи, остали су били по разним местима Чилеа. Најопштије, скоро сви су се од Валпараиса до Икике бавили трговином, а на југу, у Пунта Аренасу су били радници (копачи злата, рибари, занатлије, мањи број малих трговаца и само три велетрговца).³¹

- 30 Dinko Foretić et al., *Učiteljska škola Zadar: 1866–1956*, (Zadar: Odbor za proslavu 90-godišnjice Učiteljske škole u Zadru, 1956); Lj. Jurković, K. Milutinović, „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910–1914)“, *Zadarska revija* 1 (1965), 1–26; Ante Bralić, „Zadarsko školstvo u Prvom svjetskom ratu“, *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU Zadru*, sv. 48/2006, 597–630; Abdulah Seferović, „Muški preparandij u Arbanasima“, datum pristupa 30. 10. 2018, <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/vremeplov/clanak/id/439796/muski-preparandij-u-arbanasima>; Војин Д. Калинић, *Културни препород Срба у Северној Далмацији од 1848. до 1914. године*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2015), 319–327, datum pristupa 30. 10. 2018, file:///C:/Users/gorda/Downloads/Vojin_Kalinic_FPN.pdf
- 31 Видети: Marina Perić, „Hrvati u Čileu“, *Kolo* 2, (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), datum pristupa 5. 10. 2018, <http://www.matica.hr/kolo/307/hrvati-u-cileu-20498/>; Marina Krpan Smiljanec, „Bračani, iseljeničko novinstvo u Čileu i list 'Domovina' – od kraja 19. stoleća do početka Prvog svjetskog rata“, *Libellarium* VIII, 2 (2015), 109–146; Ista, „Začetci periodike hrvatskoga iseljeničtva“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 59, ¾ (2016), 153–181, datum pristupa 5. 10. 2018, file:///C:/Users/gorda/Downloads/MILO%20PALAVERŠIĆ/M.%20Krpan%20Smiljanec%20Začetnici%20periodike%20hrvatskoh%20

За тако малу, али имућну заједницу (првенствено ону насељену у средњем и северном делу чилеанског приобаља),³² мрежа националних институција, либералног југословенског усмерења, била је изненађујуће велика. Био је то прави мали национални препород у контексту једног ширег друштва, етнички шареног и изразито либерално усмереног, богатог природним ресурсима, јер без тога не би било могуће ни да се уобличи такав југословенски покрет. Прво су оснивана тамбурашка друштва са народним играма и плесом, певачка друштва, затим ватрогасна, па је дошла исељеничка публицистика, периодика и штампа, следе спортска-соколска друштва, библиотеке, школе, разна друштва, пошторна, политичка, политичке организације. Стиче се утисак да је све далматинско (брачко-омишко подручје) исељеништво било захваћено југословенским покретом. Свако од ових друштава је добијало временом свој простор, своју зграду, свој „дом“, своју вежбаоницу, па чак и стадион.³³

Никола Палавершић, Милов отац, био је у средишту покрета, али на некако дискретан начин. Он је 1916. године потпредседник тзв. Привремене управе Југославенске народне одбране (ЈНО).³⁴ Из октобра 1916, на фотографији која представља Савет југославенске школе (*Consejo Escolar Yugoslavo*), он седи последњи са десне стране, лево од њега седе Иван Ивановић и Франо Гоић, а изнад њих стоје с десна на лево Јурај Влаховић, Иван Маринов, Марко Шоре и Јаков Кегевић.³⁵ Нема га у Управи Славенског друштва за узајамну помоћ (*Directorio de la Sociedad Slava de Soccoros Mutuos*) из 1916, где седе његове колеге и пријатељи из других југословенских институција. Не може се идентификовати на слици Масонска ложа „Покрет“ (*Logia Masonica „Pokret“*) од 24. јуна 1917. Мило Палавершић се не може препознати на слици која представља „Народну пучку школу Југославенске народне одбране“ у Антофагасту од 1. јуна

iseljenistva.pdf; *Narodni list*, 25. сiječanj 1905. има података у *Slobodi*, подаци су скинути са сајта: <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/doznajte-zasto-su-hrvati-odlazili-u-cile-1166072> (datum pristupa 5. 10. 2018). Обе ауторке наглашавају економске промене као узроке исељавања са отока Брача, али Крпан Смиљанец истиче и политичке промене/кретања која су стајала у позадини.

32 *Исто*. Подаци из исељеничке штампе се могу упоредити са онима које даје амерички конзул у Валпараизу 1909, са напоменом 39.

33 Може се мапирати национални препород/покрет са југославенским предзнаком на сателитској мапи Антофагасте са идентификованим местом националних/народних институција.

34 HR HDA/9, serija Čile (1897–1984), 36–55. Под бројем 610. се налази фотографија која га тако идентификује, а чињеница је позната и из литературе и мени лично из породичне традиције.

35 Фотографија се налази на посту: *Inmigrantes croatas en Magallanes*, February 21, 2015, datum pristupa 6. 10. 2018, <https://www.facebook.com/Tamo.Daleko.Croatas.Magallanes/photos/a.780709975310419/780802885301128/?type=1&theater>

1916, где у средини седи учитељ Марцел Колин. У ову школу је Мило био уписан са старијим братом Данилом и млађим Радомиром-Радом,³⁶ и ми само претпостављамо који би од ликова био његов и његове браће. Њихов учитељ Марцел Колин је био типски лик младе југословенске генерације с почета 20. века. Женски одбор у Антофагасти се звао „Косовка дјевојка“, али нисмо били у могућности да добијемо информацију која је од њих на фотографији из 1917. госпођа Палавершић, иако је познато да је била председница тог „госпојинског удружења“ као Елена/Јелена Гласиновић де Палавершић.³⁷ Никола Палавершић је у средишту слике Одбора Југославенске националне одбране „Петар Петровић Његош“ (*Organo de la Defensa Nacional Yugoslava „Petar Petrović Njegoš“*) у Антофагасти из 1915. На групној фотографији *Југославенског конгреса (Congreso Yugoslavo)* из јануара 1916. је непрепознатљив.³⁸

У студији коју је 1909. у Чикагу објавила институција The National Business League of America под насловом *Practical Suggestions for the Development of American Export Trade with Directories of the Chief Cities of Brasil, South America* (By George E. Anderson, American Consul-General at Rio de Janeiro), *Chile, South America* (By Alfred A. Winslow, American Consul at Valparaiso), *Panama* (By Arnold Shanklin, American Consul-General at Panama), *South-East Africa* (By W. Stanley Hollis, American Consul at Laurenco Marquez), (Chile, 45–80), појављује се име Николе Палавершића као власника златаре (драгуљарнице) у Антофагасти, уз име Carlos Pabst, који је био други златар у граду. Фотографија златаре Николе Палавершића у Антофагасти, која потиче из 1930, то потврђује.³⁹ Не зна се да ли се Ми-

36 Марцел Колин је био учитељ, новинар и национални радник у исељеништву (Дубровник, 24. VI 1888 – Дубровник, 12. XII 1948). Грађанску школу је завршио у Дубровнику а учитељску школу у Арбанасима. Службовао је као учитељ. Године 1914. он се иселио у Чиле и настанио у Антофагасти. Деловао је у југославенском исељеничком покрету: секретар Управе Југославенске народне одбране и утемељитељ њене Пучке школе у Антофагасти 1916. Године 1918. вратио се у домовину. Између два рата уређивао је *Iseljenik*, *Narodnu zaštitu* и *Almanah Crvenog križa*. Био је управник Југославија филма и аутор више документарних филмова у сарадњи с Ф. Булићем и А. Штампаром. Бавио се поморством као управник Морнарске школе у Корчули (1935), писао приручнике, постављао изложбе из повести поморства. Datum pristupa 7. 10. 2018, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32422#top>. Видети и: Fotografias, «Alumnos matriculados en la Escuela de la Defensa Nacional Yugoslava J.N.O. (19- de Marzo 1916):... 12. Palaveršić Danilo 13. Palaveršić Milo 14. Palaveršić Rado...», *SE San Esteban*, datum pristupa 10. 10. 2018, <http://www.xn-100aos-zwa.cl/galerias>

37 Као напомена 25, сајт *Herencia Croata*.

38 Исто.

39 Електронска верзија *Practical Suggestions for the Development of American Export Trade with Directories of the Chief Cities of Brasil, South America*, datum pristupa 6. 10. 2018, https://archive.org/stream/practicalsuggest00nati_1/practicalsuggest00nati_1_djvu.txt; HR HDA/9, serija Čile (1897–1984), 36–55, фотографија нумерисана 333.

лов отац бавио и неким другим пословима, а прелазак на посао са експлоатацијом лапора/тупине и производњом цемента, по повратку у домовину, био је приличан заокрет. Личи на планове и замисли које су се обликовале у Чилеу, где је сигурно посматрао и анализирао успон, у пословима око салитре, бар неколицине земљака из свог окружења. На пример Пашка Бабурице или „Митровић и синови“. Из монографије посвећене Бабурици⁴⁰ се види да он није био човек из његовог окружења, а о везама и пословним односима са другим породицама не знамо ништа. Но сасвим је извесно да се он вратио у земљу са значајним капиталом. Породично је предање да је у једном тренутку одлучила срећа: наручио је из Француске извесну количину злата за своју радњу по ниским ценама, а када је злато пристигло у Антофагасту, цене злата су почеле вишеструко да расту и вртоглаво умножавају његово богатство.

Мило је одрастао у Антофагасту, у чилеанском и далматинском окружењу, говорећи шпански као матерњи језик, јер му је мајка, колико је нама познато, била тамо рођена као прва генерација исељеника. Била је пореклом од рода Гласиновића са Брача, из Сутивана, о којима се мало зна. (Гласиновићи се нису вратили из исељеништва у родни крај.) Отпочео је своје основно школовање у Антофагасту, у Народној пучкој школи ЈНО почетком 1916, па школске 1916/17. и 1917/18. Учитељ Марцел Колин је током 1918. напустио Чиле, а и породица Палавершић. Из Чилеа су кренули назад, у отаџбину, сви: мајка и отац и шесторо деце: Добрила, Данило, Радомир-Радо, Мило, Драго и Елена-Еленита Палавершић. Регистровани су као путници који су стигли у енглеску луку Ливерпул са чилеанским пасошима, а родитељи су приложили потврду о склопљеном браку у Чилеу. Сва деца су била малолетна и сви су касније задржали чилеанске пасоше.⁴¹

Милово окружење је било потпуно грађанско, *très bourgeois*, и код њега је било видљиво да је навикао *être servi*.

40 Tores Dujisin, *n. d.*, (нап. 28).

41 *UK Incoming Passenger Lists 1878–1960*, for Master Radomir Palaversich, for Mrs Elena Palaversich, for Master Milo Palaversich, for Master Drago Palaversich, for Mr. Nicolas Palaversich, for Miss Elena Palaversich, for Miss Dobrilla Palaversich and for Master Danilo Palaversich; *Chile, Selected Marriages 1579–1930*, Nicolas Palaversich and Elena Glasinovich, datum pristupa 14. 10. 2018, https://www.ancestry.com.au/search/?name=_Palaversic&name_x=1_1

Детињство и младост у Омишу–Сплиту–Паризу–Љубљани 1919–1941.

Породица се вратила 1918/19. у домовину и настанила у Загребу. Ту су Мило и његов брат Драго наставили да похађају основну школу, коју су завршавали у Сплиту и Омишу, где се породица убрзо преселила. (Добрила је имала седамнаест година, а Данило, Раде и Еленита су највероватније сви ишли у школу.) Драго је дипломирао у Класичној гимназији у Сплиту, па је за претпоставити да је и Мило тамо дипломирао. Сестра Добрила им се удала у Сплиту за Марина Шперца, некако у време кад су они кретали у Класичну гимназију. Млађи брат је дипломирао на Пољопривредно-шумарском факултету у Загребу 1940, кад је рат већ почео и приближавао се и Југославији. Мило је већ био дипломирао за инжењера хемије у Љубљани, где је и студирао последње две године, и 1941. објавио свој дипломски рад на словеначком „Upljiv kalijevih soli niže molekularnih mastnih kislina na topkost sistema krezol-voda: diplomsko delo“, на 66 страна.⁴² Прве две године студија је провео у Паризу. По породичном причању, а и он је нешто оскудно умео да прокоментарише, са братом Драгом је покушао да се укључи у интернационалне бригаде, на страни шпанских републиканаца, али су тамо затекли хаос и расуло, и спашавали се бежањем преко Енглеске.

Млади Палавершићи су се школовали да наставе породичне послове, како је то било уобичајено у грађанским породицама. Један је требало да се бави земљом а други експлоатацијом тупине и производњом цемента. Ни Мило ни Драго нису изневерили родитељска очекивања и постали су изврсни стручњаци и направили значајне каријере, и без породичног богатства. Драго је 1946. у Заводу за ратарство у Ботинцу започео рад на оплемењивању пшенице и соје, а 1947. креирао програм селекције линијских хибрида кукуруза. У много чему је био иноватор. Оплемењивање кукуруза специјализовао је у САД-у, где је боравио 1953, 1960, 1971. и 1975. (укупно 18 месеци). Током свог рада створио је шез-

42 Dr Marijan Rojc, „In memoriam Drago Palaveršić, dipl.ing. agronomije (1912–1991.), znanstveni savjetnik Instituta za oplemenjivanje i proizvodnju bilja u Zagrebu“, datum pristupa 6. 10. 2018, file:///C:/Users/gorda/Downloads/Milo%20Palaveršić%20(1910-1991)/In%20memoriam%20Drago%20Palaveršić%201912–1991.pdf. Ту је приложена и библиографија научних радова која садржи 45 јединица. Milo Palaveršić, „Upljiv kalijevih soli niže molekularnih mastnih kislina na topkost sistema krezol-voda: diplomsko delo“, (Milo Palaveršić, 1941), datum pristupa 30. 10. 2018, https://books.google.rs/books/about/Upljiv_kalijevih_soli_ni%C5%BEe_molekularnih.html?id=2klYMwEACAAJ&redir_esc=y

десетак линија хибрида кукуруза, као и први југословенски хибрид кукуруза Бц 590. Ни Мило није заостајао, али се у много чему и разликовао.⁴³

Дошавши у родни крај, у Далмацију, породица Палавершић је живела некако између Сплита и Омиша. Отац Никола је купио приобално земљиште и стари тупинолом у Брзету (име добио према истоименом потоку на коме су некада били млинови) и почео да експлоатише лапор/тупину на велико. Инжењер М. Младинео га 1923. види као једног од великих извозника тупине.⁴⁴ Но планови су очито били већи и од овога. Он је у Брзету купио од цркве земљишне парцеле и на њима подигао породичну кућу и велики воћњак, не знајући шта се крије испод земље. Године 1962. на тој земљи је саграђено апартманско хотелско насеље, а извођач радова тада није пријавио икакве археолошке налазе. Тако је локалитет остао непознат, све до 2004. када су заустављени радови на проширењу игралишта испред Хотела Брзет због археолошких проналазака (део поклопца саркофага итд.). Све говори да се ради о старохришћанској цркви Св. Еуфемije уз обалу, од које се једва распознају темељи.⁴⁵ Исте 1962. престала је да ради и некадашња творница „Палавершић“, која је од 1947. била придодата омишкој цементари „Ренко Шперац“ (некадашња творница цемента у Равницама) као Погон Б.⁴⁶

Никола Палавершић се 1926. одлучио на нове подухвате, на изградњу фабрике цемента на простору свог тупинолома, око шестотина метара северније од цементаре „L'Avocat & Co“ у Равницама, која се већ двадесетак година бавила експлоатацијом лапора/тупине и производњом цемента у Омишу и његовој непосредној околини, битно мењајући слику града, као и његову стварност.

Слика Омиша на прелому 19. у 20. век је више реалистична у односу на оне романтичарске, које трају све до средине 19. века. Нека живост и померање се осећа чак и у визуелним представљањима Омиша на почетку новог века.⁴⁷ Милан Марушић и круг људи око њега били су у

43 Исто.

44 Ing. M. Mladineo, „15. Industrija“, *Dalmacija. Spomen knjiga izdana o kongresu Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekta god. 1923*, (Split: Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekta – Sekcija Split, 1923).

45 Hrvoje Gjurasić, „Lokalitet Omiš – Brzet“, *Hrvatski arheološki godišnjak 1/2004*, (Zagreb: Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2005), 232.

46 Dujmo Žižić, Katja Marasović, „Tvornica cementa i tvorničko naselje u Ravnicama pokraj Omiša“, *Prostor. Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam 22 (2014) 1 (47)*, 39–49, 45.

47 Ina Beović, „Slika grada Omiša od 1797. do 1945“, (diplomski rad u rukopisu, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povjest umjetnosti, 2015).

средишту те политичке и привредне активности.⁴⁸ Они су 1906. почели са експлоатацијом лапора/тупине и његовим извозом у Италију. Кориштећи се повољном ситуацијом на тржишту, 1907. су купили земљиште у Равницама, два километра југоисточно од града. Следеће 1908. обезбедили су капитал од 1.500.000 куна и почели са припремама за изградњу шесте далматинске фабрике цемента. Геолошки предуслови производње су били изврсни: наслаге/налазишта лапора су се налазила на подручју Врисовци, на обронцима Омишке Динаре. Фабрички склоп, положен уз обалу западно од засеока Мунитићи, пресекала су два бујична потока, Равнице и његова притока Гарма, што је било важно у процесу производње цемента који је захтевао воду. Како ту није било иоле значајног пута, фабрика је била оријентисана искључиво на морски превоз, те је на самом почетку ту изграђено и пристаниште за бродове. Истом методологијом се послужио и Милов отац Никола Палавершић, како на оперативно-техничком тако и на финансијском плану, када је одлучио да после експлоатације лапора/тупине 1926. почне да гради цементару Палавершић, са искључиво домаћим капиталом.

Из састава управе Д. д. „Цемент“ можемо видети чији је то подухват био и одакле је дошао капитал. Седиште управе друштва је било у Сплиту и чинили су га др Мелко (Мелкиор) Чингрија, адвокат, др Иво де Ђули (de Giulli) поседник, Матија Херцег, управник банке, Ђуро Линардовић, инжењер, и др Вјекослав Шкарица, адвокат. Народњачко-хрватско и југословенско порекло капитала је очевидно.⁴⁹

48 Милан Марушић је био председник општине и пре и после Првог светског рата, један од оснивача Д.д. Цемент, сувласник омишке Штедионице, један од оснивача сплитског листа *Ново доба* и идејни је творац „Индустријске заједнице“.

49 Др Мелкиор-Мелко Чингрија је био син Петра-Пере Чингрије, дугогодишњег народњачког председника дубровачке општине. Син је био ватрени Југословен и чак се изјашњавао као Србин. У савременој хрватској историографији се на неки начин прикрива југословенство коленовићких хрватских породица, па знамените хрватске породице у невољи морају да „бришу“ делове својих породичних историја или да лажу. Српска историографија их, у једној својој верзији, назива „Србима католицима“, што је боље него да их потпуно искључи из своје историје. И сигурно је боље него искључивање свих оних који су били католици а изјашњавали су се као Срби. Има донекле основе у томе јер су дубровачки Хрвати који су дисали југословенски, као и они који су били да кажемо аутентичније Југословени (тј. мање Хрвати а више Југословени) или се чак изјашњавали као Срби били католици под јурисдикцијом барског надбискупа који је носио титулу и *primasa srpskog*. Али и то је извлачење националног на основама једног имена, старих средњовековних титула унутар окоштале црквене организације. Тужно је да ниједна од историографија не признаје модерне форме југословенског преливања, ни у једном друштвеном слоју, па ни у дубровачкој аристократији или грађанским породицама са педигреом. Исто је и са др Ивом де Ђулијем (Ivo de Giulli) из породице знаменитог националног радника Влахе де Ђулија. М. Херцег, Ђ. Линардовић и В. Шкарица су другачијег порекла. Инг.

Реалност је била нешто другачија. Цементном индустријом Далмације је доминирао италијанско-немачко-аустријски капитал, и ова омишка инвестиција је била прва код које се види присуство домаћег капитала створеног експлоатацијом и извозом лапора, односно присуство капитала из примарне акумулације. Да ли је било и неког другог капитала за сада не знамо. Али је највероватније да јесте, као и у случају инвестиције коју је остварио Никола Палавершић.

„Народњаштво“ и „напредњаштво“ самог града се борило са „праваштвом“ залеђа, што је догађање на општем далматинском плану.⁵⁰ Уједно тај сукоб, али и сарадња, имају смисао борбе између лаичке и професионалне замисли хрватске нације (али и српске на овим просторима). Само она лаичка је отварала просторе сарадње и солидарности са другим заједницама, пре свега српском, док их је професионална затварала.

До 1923. године стара творница цемента Д. д. „Цемент“, основана 1908, пословала је у саставу амбициозног пројекта „Индустријска заједница“ у Омишу, али је због његове пропасти прешла у посед страног, француско-италијанског капитала.⁵¹ За Николу Палавершића околности су 1925/26. биле повољне: ћерка Добрила се удала у угледну и имућну фамилију Шперац у Сплиту, а синови су стасали за гимназију. Он је успео да заинтересује још неке улагаче (не знамо које, можда Шперце) и 1928. подигне фабрику цемента на свом земљишту у Брзету. Била је то једна од четири мање фабрике у Краљевини Југославији подигнута искључиво домаћим капиталом.⁵² Његова цементара је стварана истом методологијом као она у Равницама, али није имала исту судбину. Он је прво

Ђуро Линардовић је добро представљен у одличном раду: Dujmo Žižić, Katja Marasović, „Tvornica cementa i tvorničko naselje u Ravnicama pokraj Omiša“, *Prostor* 1 (47) 22 (14), 41. и нап. 11, (Posebni otisak). Био је ожењен Пијом Шперац, кћерком Пјетра Шперца (Dottore Pietro Speraz) и Марушке де Тартаље (Maruška de Tartaglia), која је умрла у 26. години оставивши му кћер Лину, (Grubišić, *n. d.*, 122–123). Учествовао је посредно у археолошким ископавањима у Сињу и околини (Читлук) док је тамо био котарски мјерник, 1886. Рођен је у Сињу 1865. а брат Енрико (Enrico) у Доњој Тузли 1869, ожењен Јозицом Плетикосић Шперац. Мајка му је била Анђелка Перковић, родом из Сиња. Завршио је реалку у Сплиту 1883, а студије грађевине у Бечу 1892.

50 Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji: Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, (Zagreb, 1980).

51 Žižić, Marasović, *n. d.*, 42–43. Детаљно је описано стварање Д. д. „Индустријска заједница“, уговор са СУФИД-ом („Анонимно друштво за коришћење хидрауличног потенцијала Далмације“, основано 1904. у Трсту а према договору постигнутом 1901) који је био власник хидроцентрале на Цетини код Задварја, које су све институције, штедионице и банке учествовале у томе, који појединци, какав је био план и пројекат, шта је направљено током 1920, 1921, 1922. СУФИД је од 1929. прешао у власништво француског друштва „La Dalmatienne“ са седиштем у Паризу.

52 Zdenka Šimončić-Bobetko, „Cementna industrija u Hrvatskoj“, *Povijesni prilozi* 2 (1)/1983, (Zagreb), 97–167, 110.

купио тупиномом у Брзету и бавио се експлоатацијом и извозом лапора/тупине. Затим је створио финансијску конструкцију од домаћег капитала, приликом подизања фабрике максимално је искориштен рељеф за технолошке процесе, што је иначе било карактеристично за далматинске цементаре, тзв. оперативна обала са дизалицом је саграђена на масивним армирано-бетонским носачима користећи природну конфигурацију обале, као што је био случај и са једином подигнутом пећи итд. Постојала је и средишна зграда са млиновима и складиштем у које се преносио клинкер после хлађења. Имамо живо сећање из детињства и младости како је то све изгледало. Све је градила фирма инж. Шакића и инж. Шоре. Планирана производња од 15.000 тона цемента није никада остварена јер је Никола Палавершић потписао уговор са „Евиденцбиroom“ (Evidencbiro), картелним удужењем основаним 1932. са седиштем у Загребу, да неће отпочети производњу за годишњу накнаду од 540.000 динара.⁵³ Године 1936. фабрике цемента су формирале картел „Цемент а. д.“ (седиште у Београду), сличан овом првом из 1932. који је настао као последица међусобне конкуренције и светске економске кризе. Овај нови картел је озакоњен крајем 1935. и ускоро је „L'Avocat & Co.“ откупио акције картела за 33.000 динара и остварио продајну квоту од 3,3% на домаћем тржишту.⁵⁴ Производња цемента у Брзету је коначно отпочела неколико месеци уочи рата, а током ратног раздобља и она је прекинула са радом, као и већина цементара на том подручју. Творница цемента „Палавершић“ је 1947. национализована и припојена творници „Ренко Шперац“ као Погон Б. Радилa је до 1962. када је прекинута производња наводно због неекономичности. Постројења су демонтирана до касних 80-их, а зграде поступно срушене. Једино је остао поштеђен склоп трансформаторске и компресорске станице јер се налазио у склопу породичне куће.⁵⁵

53 Око 9.500 долара 1929. (9.640 – 1931), а данас око 139.000 \$, према *Banking and Finance in the Mediterranean: A Historical Perspective*, edited by Mr John A Consiglio, Mr Juan Carlos Martinez Oliva, Professor Gabriel Tortella, (England: Ashgate Publishing Limited, 2015), 209, datum pristupa 30. 10. 2018, [http://www.in2013dollars.com/1931-dollars-in-2017?amount=100](https://books.google.rs/books?id=hAaiAgAAQBAJ&pg=PA209&lpg=PA209&dq=1928.+yugoslavian+dinar+exchange+rate&source=bl&ots=wKuvxibWJ2&sig=66PCLmalj5Rjb_r4a3BoqfnnMRk&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewjbiZKvla_eAhXMqlsKHchHBVTIQ6AEwD3oECAUQAQ#v=onepage&q=1928.%20yugoslavian%20dinar%20exchange%20rate&f=false; CPI Inflation Calculator, datum pristupa 30. 10. 2018, <a href=)

54 Žižić, Marasović, *n. d.*, 43 i nap. 20.

55 Beović, *n. d.*, 37 i nap. 149. „Prva srušena tvornica cementa je u Hvaru, druga je bila splitska, srušena 1941. godine. U splitskoj okolici srušena je tvornica Ivan Mordin – Crni u Solinu

На судбини творнице „Палавершић“, осликава се судбина либералног југословенског, изразито антифашистичког (не само у смислу антииталијанског=антифашистичког) грађанства у Далмацији. Иронија је судбине ове фабрике, и породице Палавершић, да је Мило Палавершић, син власника цементаре, који је већ 1947. радио као инжењер у Творници цемента „10. коловоз“ Мајдан код Солина, (касније творници „Далмацијацемент“), од јуна 1951. до јула 1952. био запослен у Главној дирекцији за грађевинску индустрију и неметале Савјета за индустрију Народне републике Хрватске, која је ускоро прешла у надлежност новооснованог Савјета за индустрију НРХ. Та дирекција је бринула о раду и производњи фабрика и грађевинских предузећа од републичког значаја а под њеном надлежношћу, па тако и о Творници цемента „Ренко Шперац“ у Омишу, којој је придодата и Творница цемента „Палавершић“. Заправо је завршавала послове око национализације, општег функционисања, организовања производње и др.⁵⁶

*Рат у Латинској Америци и Африци, поратне године
у Омишу и Сплиту, одлазак у Етиопију и Аустралију,
повратак у земљу (1941–1967/68)*

Фамилија Палавершић се чинила као еманципована грађанска породица изразито југословенски оријентисана. Ту еманципованост су градили од доласка Николе Палавершића у Чиле: његовим браком са Еленом Гласиновић, вођењем златаре у Антофагасту, богаћењем, случајним или не, друштвеном промоцијом која је уследила, учешћем у националним радњама од прворазредног значаја, опредељивањем за југословенство, и рационалним и емотивним. Рационалним, зато што су очевидно тумачили политичка и друштвена догађања у земљи и Европи у југословенском правцу, а емотивним што су имали позитивну емоцију према нпр. косовској симболици, па је у том смислу госпођа Елена Палавершић додавала свом имену српску варијанту Јелена. У Чилеу, они су се неспорно осетили слободнима, као и цела брачко-далматинска емиграција, осетили су се учесницима једне заједнице у изградњи. Нешто од тог духа и тих емоција су пренели у новостворену југословенску државу.

1975. godine. Sljedeća je bila omiška tvornica Palaveršić, srušena je 1980-ih godina, a posljednja je Renko Šperac.“

56 *Zemaljska uprava narodnih dobara Narodne republike Hrvatske 1945–1946., fond HR-HDA-313, Sumarni inventar, izradila Ivanka Magić, (Zagreb: HR-HDA, 2008 i 2015); Glavna direkcija za građevinsku industriju i nemetale Savjeta za industriju Narodne republike Hrvatske, fond HR-HDA-1126, izradila Ivana Kuhar, (Zagreb: HR-HDA, 2010, 2014).*

На пословном и друштвеном плану све им је ишло у прилог. Пословне инвестиције су биле солидне: од куповине тупинолома, експлоатације и извоза лапора (1923) до подизања фабрике цемента (1928), од уговора о компезацији у износу од око 139.000 долара у данашњој вредности, до акција које су поседовали у банкама, нпр. у Српској банци у Загребу по 231 и 413 деоница, чиме су били у доњем делу највећих деоничара.⁵⁷ У Омишу су припадали локалној друштвеној елити, а у Сплиту су имали пословне и друштвене везе.

Ипак, у породици је било проблема и несреће. Данило није успео са школовањем, а изгледа ни Раде. Породица је говорила да је Данило био „психички болестан“, зближио се и оженио са женом „од Книна“, која га је одвела у Загреб. Са њом је после имао кћи Елеонору, коју смо познавали као Еђу. Драгина жена је у НДХ била „предстојница усташке омладине/младежи“,⁵⁸ а и брат јој је био „на високом положају“ у НДХ, како иде даље породична прича. Када су видели да се приближава крај НДХ, она је са братом побегла оставивши Данила у стану са малим дететом. У стан су, као проказан, упали партизани и убили га.⁵⁹ У Хрватском државном архиву постоји новоформирана збирка докумената под индикативним насловом „Терор владајућег режима 1912–1941“, где под инвентарским бројем 1308. постоји група докумената из 1939/1940, полицијског карактера, које Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије шаље банској власти Бановине Хрватске, уз допис којим се тражи да се укине гостопримство Ради и Данилу Палавершићу, чилеанским држављанима. У њима се о Данилу и Ради говори као о озбиљним и опасним комунистима и тражи се њихово протеривање из земље. У цео случај је био укључен и сплитски адвокат Љубомир-Љубо Леонтић, кога је породица ангажовала и који је сасвим извесно био њихов стари зна-

57 *Spisak deoničara Srpske banke*, (Ovaj popis dionica Srpske Banke d.d. Zagreb registriran je kod Banske Vlasti odjela za obrt, industriju i trgovinu 8. XI. 1940 pod brojem 67131 Zagreb 1. IV. 1941), (pod „P“: Palaversic, Nikola, Omis 231 i Palaversic, N. Zagreb 413), datum pristupa 19. 10. 2018, <http://www.srpska-banka.com/Spisak.htm>

58 Ana Jelinić, „*Ustaškinja* – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi“, *Časopis za suvremenu povjest*, br. 1 (2017), 67–86. Ауторка говори о две заповеднице женске Усташке младежи: једна је Мира Дугачки удата Врљичак која је на том положају била од 1941. до јануара 1943, када ју је заменила Долорес Брацановић. Прва сигурно није могла бити жена Данила Палавершића, али друга јесте. Но то је претпоставка. Видети такође: Martina Bitunjac, „*Velike su naše dužnosti prema narodu*‘: Intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta“, *Intelektualci i rat 1939–1947*, zbornik radova s Desničinih susreta 2011, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Plejada, 2012), 243–255.

59 Према казивањима госпође Марије Мимице, (сестре Весне Палавершић, рођене Мимица), током лета и јесени (август, септембар и октобар) 2018. која је забележила Јагода Кривокапић Амбужл.

нац из Чилеа. Два момента нам се ту чине битним: прво, да се тражење средишних власти из Београд игнорише и да највише власти Бановине Хрватске траже мишљења локалних организација Хрватске сељачке странке (ХСС) о личности, понашању и активностима Данила и Раде Палавершић. Још су занимљивији одговори локалних организација ХСС-а у Омишу и Сплиту које врло резолутно кажу да комунистичка активност Палавершића није у нескладу са хрватским националним интересима.⁶⁰

Како су и друга двојица браће, Мило и Драго, били левичари блиски комунистима⁶¹ и из југославенске породице, када је отпочео рат 1941. нашли су се на удару усташких и окупаторских власти, које су се баш ту негде између Сплита и Омиша сусретале и преливале. Драго је завршио у затвору, где је провео три месеца, после чега он и Мило одлазе/беже, као чилеански поданици, у Латинску Америку где се 1943. године укључују у покрет отпора у саставу енглеске авијације. Дакле, још једном је Латинска Америка послужила као спас, као неки облик еманципације, овога пута од сурове ратне стварности у домовини. Не знамо детаље свих тих ратних прича, али знамо да је Мило био на обуци РАФ-а (Royal Air Force, of Great Britain) у једној енглеској породици у Дурбану, у данашњој Јужноафричкој Републици. Био је пун занимљивих прича о свом првом сусрету са Африком, у тим бурним временима.⁶² Негде 1944. они из енглеске авијације прелазе у партизане, вероватно у околностима првих савезничких искрцавања на јадранска острва. Драго је постао борац Друге далматинске бригаде и учествовао је у борбама за ослобођење острва, Истре и Трста. За Мила не знамо шта је тачно тада све радио, али је то морало бити нешто слично. Док се већина југословенских антифашиста борила по шумама у отаџбини, Мило и Драго Палавершић су били пример нечег сасвим другачијег.

Након рата Драго се запослио у котару Омиш, али је већ 1946. прешао у Загреб, у Завод за ратарство (после Институт) Ботинец. Мило се запослио у Цементари „10. коловоз“ Мајдан крај Солина и ускоро се оженио Весном Мимицом.

60 HR-HDA 1359, Inv. br. 1–2036, br. 1308, Br. djelovodnika 172/40, br. kutije 33, br. str 32.

61 Мило је одлично познавао Ловру-Ренка Шперца, једног од најистакнутијих комуниста у крају, иначе инжењера агрономије, који се школовао по целој Југославији, између осталих места и у Београду, и лично ми је причао о њему. О Ренку Шперцу видети: *Narodni heroji Jugoslavije*, (Ljubljana – Beograd – Titograd: Partizanska knjiga – Narodna knjiga – Pobjeda, 1982). И Ренко Шперац је покушао да се „са групом добровољаца“ пребаца у „ратом захваћену“ Шпанију, али није успео.

62 Чувена је она прича о црнкињи, која је радила у енглеској породици у Дурбану, у чијој кући је био током обуке у РАФ-у. Једног дана домаћини су се извињавали што ручак касни јер је њихова куварица отишла на берзу да преконтролише своје акције.

Породица је из рата изашла без Данила, а колико знамо ни Еленита више није била међу живима. И отац Милов и мајка, нона Елена, били су дуговечни и живели су по деведесет и више година, у својој кући у Омишу. Деца су се расула, а о Даниловој кћери Еђи пуно су бринули Весна и Мило. Као инжењер хемије и стручњак за цемент, Мило Палавершић је био у републичким институцијама и органима који су се старали и о цементној индустрији, као што је била Главна дирекција за грађевинску индустрију и неметале Савјета за индустрију НРХ и сл.

Како је брат Драго већ градио истраживачку и научну каријеру у Заводу за ратарство, он је већ 1953. године био на специјализацији у САД-у, (па после још три пута 1960, 1971. и 1975). Сигурно су такве могућности биле инспиративне и за Мила.

Више пута су у животу Мила Палавершића велики и драматични историјски догађаји отварали врата према новима просторима упознавања и комуницирања, према новим световима. Прво је Први светски рат и стварање нове југословенске државе отворило детету рођеном у Чилеу у имигрантској породици врата европског света, па му је онда Други светски рат створио могућност повратка у родну Латинску Америку и упознавања Африке, али и повратак кући у Омиш, где је упознао Весну Мимицу. И завршни догађај који је отворио нове путеве био је драматичан, али ипак од локалног значаја. Била је то завршница тзв. тршћанске кризе, чије је разрешење било одложено после сукоба 1948. када је Југославија искључена из совјетског блока. У јесен 1954. очекивало се коначно разрешење кризе око Слободне територије Трста, подељене на Зону А и Зону Б (ова друга је била под југословенском управом). Југославија је била у некој врсти блокаде и поред свих веза које је у међувремену развила са Западом. Први страни шеф државе који је посетио земљу после 1948. био је етиопски цар Хајле Селасије. Био је то „више него срдчан пријем“ за етиопског владара, који је имао репутацију великог антифашисте, цара који је обилаго европске престонице покушавајући да спречи италијанску окупацију своје земље, безуспешно. Године окупације Етиопије провео је у избеглиштву у Великој Британији. Његов долазак у Југославију, прво посета Београду, па онда пут по Хрватској, са нарочитим нагласком на посети Истри са Брионима, Хрватском приморју и Далмацији. И за нас значајно, он је посетио и Сплит, индустријску околину и бродоградилште. Била је то више него очевидна демонстрација да захтеви једне империјалистичке, и током две деценије и фашистичке, земље за спорном територијом не би требало да прођу. Цела Југославија је стала иза тога, у сваком погледу и на свим нивоима. Било је демонстрација чак и у Приштини, где су и децу увијали у југословенске заста-

ве и носили и узвикивали паролe „Живот дамо, Трст не дамо“. Цар је добио високо југословенско одликовање.

Посета је била добро припремљена и деловало је као да се ради о логичном следу догађаја у односима двеју држава. Краљевина СХС је пружила подршку Етиопији још за време Париске мировне конференције на почетку 20-их година 20. века, а међусобно признавање нове ФНРЈ и Царевине Етиопије догодило се већ 1946. Први званични контакт се догодио 1951, када је једна мисија добре воље отишла у Етиопију да припреми терен за успостављање пуних дипломатских односа.⁶³ То се и догодило 4. марта 1952. и током те године је отворено и дипломатско представништво ФНРЈ у Адис Абеби. Те године је разрешаван и статус Еритреје, која је од краја рата до 1951. била под британским протекторатом. Сматра се да је цар Хаиле Селасије оркестрирао то прикључење у форми федерације. Уједињене нације су подржале такву форму прикључења надајући се да ће тако помирити тежње Етиопије да поврати суверенитет над тим територијама и тежње Еритреје за независношћу. Југославија је пружила пуну подршку Етиопији у Уједињеним нацијама. Један етиопски дипломата је почео са радом у Београду у мају 1954. и очевидно је припремао цареву посету. Цар је часно узвратио током своје посете Југославији, и посебно Хрватској.⁶⁴ Било је и непосредних и далекосежнијих последица ове посете. Судбина „Зоне Б“ је разрешена у југословенску корист, па самим тим и у хрватску, и назирала се нека нова стратегија у спољној политици ФНРЈ, непосредно су почели да се склапају уговори о културној и научно-техничкој сарадњи са државама и друштвима која су почела да се еманципују и афирмишу ван блоковске поделе света. Постоје подаци да је још Пеко Дапчевић приликом прелиминарне посете Адис Абеби 1952. разговарао и о научно-техничкој сарадњи.

Даља догађања у животу Мила Палавершића и његове породице проистекла су из ове ситуације. У време цареве посете Сплиту, он је са 44 године још увек радио у цементари у Мајдану, обављајући и друге дужности. Брат Драго је већ био у САД-у на специјализацији од више месеци. Видео је за себе нову прилику, нову могућност да изађе у свет. Путовања и живот по свету му нису били страни, познавао је већ Африку, додуше из ратних година, говорио више страних језика, био скоро иде-

63 Dmtitar Tasić, „Otkrivanje Afrike. Jugoslovensko-etioipski odnosi i počeci jugoslovenske afričke politike 1954–1955“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, zbornik radova, ur. Slobodan Selinić, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 513–524, 514.

64 David Orlović, „More than a cordial reception! Ethiopian Emperor Haile Selassie I’s visit to Yugoslavia in 1954, with a special reference to the passage to and stay in Croatia“, *Carnival – Journal of the International Students of History Association*, vol. XIV, 151–165.

алан кандидат за научно-техничку сарадњу. Мора да је процедура његовог одласка у Етиопију ишла веома брзо јер је породица већ на почетку 1956, у зиму, летела из Београда за Адис Абебу.⁶⁵

Тако се Милова каријера наставила у Африци, коју је заволео и о којој је волео да прича. Говорио је да је природа у Етиопији, и уопште Африци, величанствена. Изгледа да је и породица волела Етиопију и раскош њеног зеленила. Од Порт Џибутија до Дире Даве, где је тада била једина цементара коју је Етиопија имала, а подигли су је Италијани 1936, има око 330 км. А од Дире Даве до Адис Абебе око 450 км. Између ова два града и према северу је неколико резервата и националних паркова природе. Царева парола, у коју се Мило Палавршић потпуно уклапао, била је да је сваки југословенски стручњак добродошао јер то значи један мање Италијан у Етиопији.

Ако је судити по сликама, и наравно изван фабричког круга где је радио као инжењер, он и његова породица су живели у амбијентима и на начин који је јако личио на тзв. колонијални стил живота. Имали су прилике да виде и начин живота етиопске елите и царског окружења. Но Мило и његова породица су и током боравка, а и доцније, говорили о свом животу тамо са доста дистанце и ироније.

Дире Дава је била у сваком погледу мултиетнички град. Своје наслеђе су ту оставили Французи, Грци, Арапи, Јермени, наравно Италијани, и најпосле Британци. Французи су ту 1908. подигли католичку цркву Св. Аугустин (St. Augustine) и своју школу Alliance Française, и оставили у наслеђе традицију учења и француског језика.⁶⁶ Палавершићи су сина уписали у француску школу, а доцније и кћи. Сви су говорили или француски или италијански језик, или оба.

Но околности им нису ишле на руку. Цар Хаиле Селасије је 1961. прогласио анексију Еритреје и тиме отворио пут нестабилности у земљи и етничким сукобима и ратовима. Пословне понуде које је Мило добио у Етиопији превазилазиле су положај инжењера у склопу научно-техничке сарадње две државе и он је дошао у сукоб с нашим људима у Амбасади, односно са тадашњим амбасадором. Све говори да није он иницирао проблем, него крутог амбасадора. Већ су постојали изграђени ставови и јасна правила за наше људе који су се одлучивали за самосталан рад у

65 Према речима колеге Ивана Хофмана из Архива Југославије у Београду, фонд о научно-техничкој сарадњи са иностранством је у процесу сређивања, и он је ангажован на том послу.

66 Mesafint Tarekgn, „Heritage Management and Development in Dire Dawa City: Touristic Values in Focus”, *International Journal of Scientific and Research Publications*, Volume 6, Issue 11, November 2016, 249–256.

иностранству.⁶⁷ На сву срећу по њих, нису сви у Амбасади мислили исто и пасоши су им враћени. После седам-осам година они напуштају Етиопију и одлазе бродом у Аустралију. Госпођа Весна Палавершић, Милова супруга, доцније је стално говорила о том одласку као рђавом потезу и са пословне и са фамилијарне стране. Породица у целини је већ била крођења са животом у Етиопији, деца са амбијентом и школом, а Весна са климом, кућом, начином живота, и већ су се навикли да ту превладавају текуће невоље. Изгледа да је Аустралија највише пријала њиховом сину Млађи, који се након завршених студија 1971. вратио у Југославију, ту боравио извесно време и одслужио војни рок у ЈНА у Србији, да би се после трајно настанио у Аустралији.

Мило се са остатком породице, женом и ћерком, трајно вратио у Југославију 1969. године. Од тада памтимо све разговоре и сусрете са њим. Он је тада био човек у шездесетој години живота и врло активан. Остало нам је у сећању да је још једном ишао да посети Чиле, и још једном је са породицом боравио у Африци, у Џибутију, где је такође радио као инжењер. Али то је било краће, око годину дана. Личило је на враћање местима свог идентитета, на место где је стекао, и на место где је изгубио идентитет. Затим се запослио у Славонском Броду па Сиску, комплетирајући тако свој стаж и зарадивши пензију, ону социјалистичку. Врло конвенционалан крај једног неконвенционалног живота. Последњих деценију и по провео је између свог стана у Сплиту и старе породичне куће у Омишу, чији је један део наследио. Читао је књиге и правио виолине, много виолина, које је умео доста успешно да свира.

Извори и литература

Необјављени извори

- Hrvatski državni arhiv – Zagreb. Zbirka fotografija Instituta za migracije i narodnosti 1894–1984, analitički inventar, HR HDA 1610, HR HDA/9, serija Čile (1897–1984).
- Hrvatski državni arhiv – Zagreb. Fond 1359 (Teror vladajućeg režima 1912–1941, grupa XVI), Inv. br. 1–2036, br. 1308, br. djelovodnika 172/40, br. kutije 33.

Објављени извори

- Datum pristupa 5. 10. 2018. <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/doznajte-zasto-su-hrvati-odlazili-u-cile-1166072>

67 Архив Југославије (АЈ), фонд 559 (Савезна комисија за културне везе са иностранством), кут. 1, фасц. 1, Општи материјали (ЦПА), год. 1951–1970, 11 докумената; кут. 4, фасц. 8–9; кут. 5, фасц. 10–12, 7 докумената; кут. 22, фасц. 46.

- „Fabrica de Cerveza Antofagasta - Cervecería Mitrovich Hermanos“. *Beerchela*. Datum pristupa 10. 10. 2018. <http://beerchela.blogspot.com/2012/01/fabrica-de-cerveza-antofagasta.html>
- Fotografias, «Alumnos matriculados en la Escuela de la Defensa Nacional Yugoslava J.N.O. (19– de Marzo 1916):... 12. Palaveršić Danilo 13. Palaveršić Milo 14. Palaveršić Rado ...». *SE San Esteban*. Datum pristupa 10. 10. 2018. <http://www.xn--100aos-zwa.cl/galerias>
- *Glavna direkcija za građevinsku industriju i nemetale Savjeta za industriju Narodne republike Hrvatske, fond HR-HDA-1126*, izradila Ivana Kuhar. Zagreb: HR-HDA, 2010, 2014.
- *Herencia Croata*. Datum pristupa 10. 10. 2018. <https://herenciacroata.wordpress.com/2014/02/17/croatas-en-antofagasta/>
- *Inmigrantes croatas en Magallanes*, February 21, 2015. Datum pristupa 6. 10. 2018. <https://www.facebook.com/Tamo.Daleko.Croatas.Magallanes/photos/a.780709975310419/780802885301128/?type=1&theater>
- «Obitelj Arneri». *Hrvatski plemićki zbor/Collegium Nobilium Croaticum*. Datum pristupa 6. 10. 2018. <http://plemstvo.hr/obitelji/arneri>
- *Practical Suggestions for the Development of American Export Trade with Directories of the Chief Cities of Brasil, South America*. Datum pristupa 6. 10. 2018. https://archive.org/stream/practicalsuggest00nati_1/practicalsuggest00nati_1_djvu.txt
- „Records for Vicenco Palaveršić“. *Geni*, Geni Profile. Datum pristupa 1. 10. 2018. <https://www.geni.com/people/Vicenco-Palaver%C5%A1i%C4%87/6000000079224889848>
- *Spisak deoničara Srpske banke*, (Ovaj popis dionica Srpske Banke d.d. Zagreb registriran je kod Banske Vlasti odjela za obrt, industriju i trgovinu 8. XI. 1940 pod brojem 67131 Zagreb 1. IV. 1941), pod „P“: Palaversic, Nikola, Omis 231 i Palaversic, N. Zagreb 413. Datum pristupa 19. 10. 2018. <http://www.srpska-banka.com/Spisak.htm>
- *UK Incoming Passenger Lists 1878–1960*, for Master Radomir Palaversich, for Mrs Elena Palaversich, for Master Milo Palaversich, for Master Drago Palaversich, for Mr. Nicolas Palaversich, for Miss Elena Palaversich, for Miss Dobrilla Palaversich and for Master Danilo Palaversich; *Chile, Selected Marriages 1579–1930*, Nicolas Palaversich and Elena Glasinovich. Datum pristupa 14. 10. 2018. https://www.ancestry.com.au/search/?name=_Palaversic&name_x=1_1
- *Zemaljska uprava narodnih dobara Narodne republike Hrvatske 1945–1946., fond HR-HDA-313*, Sumarni inventar, izradila Ivanka Magić. Zagreb: HR-HDA, 2008, 2015.

Литература

- Beović, Ina. „Slika grada Omiša od 1797. do 1945“. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povjest umjetnosti, 2015.

- Bezić Božanić, Nevenka. „Prilog poznavanju stanovništva i prezimena u Supetru u 17. i 18. stoljeću“, 1990, 115–125. Datum pristupa 11. 9. 2018. file:///C:/Users/gorda/Downloads/N_Bozanic_CR_br_2_1989_XVII.pdf
- Bezić Božanić, Nevenka. „Stivanski anagraf iz druge polovine 19. stoljeća“. *Čakavska rič* 2/1993, (Split), 99–109.
- Bitunjac, Martina. „Velike su naše dužnosti prema narodu‘: Intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta“. *Intelektualci i rat 1939–1947*, Zbornik radova s Desničinih susreta 2011, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, 243–255. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu i Plejada, 2012.
- Bralić, Ante. „Zadarsko školstvo u Prvom svjetskom ratu“. *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 48/2006, 597–630.
- CHF (Croatian Heritage Foundation), Split County. „In memoriam Julki Arnerić“. Datum pristupa 4. 10. 2018. <https://matis.hr/en/events/long-time-former-split-chf-branch-head-passes-away/>
- Dubin, Lois C. *The Port Jews of Habsburg Trieste. Absolutist Politics and Enlightenment Culture*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Fernandez Darraz, Enrique. *Estado y Sociedad en Chile, 1891–1931*. El Estado Excluyente, la logica estatal oligarquica y la formation de la sociedad. Santiago: LOM Ediciones, 2003.
- Foretić, Dinko, et al. *Učiteljska škola Zadar: 1866–1956*. Zadar: Odbor za proslavu 90-godišnjice Učiteljske škole u Zadru, 1956.
- Grubišić, Ivan. „Solinski Šperci“. *Tusculum* 2, 2009, 211–144.
- Horvatić Baldasar, Ksenija. „Dr.sc. Juraj Justinijanović, profesor nacrtne geometrije u Splitu, Dubrovniku i Zagrebu“. *Prirodoslovlje*. Časopis Odjela za prirodoslovlje Matice hrvatske, 12 (1–2) III, IV (2012), (Zagreb), 185–191.
- Ivanković, Ante. *Hrvatski rodovi općine Muć*. Split: Majumi, 200).
- Jelinić, Ana. „Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi“. *Časopis za suvremenu povjest*, br. 1 (2017), 67–86.
- Jurković, Lj., Milutinović, K. „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910–1914)“. *Zadarska revija* 1 (1965), 1–26.
- Jutronić, Andre. „Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 34, Antropogeografska istraživanja. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950.
- Kečkemet, Duško. *Splitsko groblje Sustipan*. Split, 1994.
- Krpan Smiljanec, Marina. „Bračani, iseljeničko novinstvo u Čileu i list ‘Domovina’ – od kraja 19. stolecā do početka Prvog svetskog rata“. *Libellarium* VIII, 2 (2015), 109–146.
- Krpan Smiljanec, Marina. „Začetci periodike hrvatskoga iseljništva“. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 59, ¾ (2016), 153–181.
- Lahmann, Otokar. „Prilog proučavanju strukture stanovništva Makarske“. Datum pristupa 6. 10. 2018, https://issuu.com/mesicbooks/docs/otokar_lahmann_-_prilog_proucavanju
- Laven, David. *Venice and Venetia under the Habsburgs: 1815–1935*. USA: Oxford University Press, 2002.

- Matijević, Marko, Mladen Domazet. *Solinska svakodnevnica u osvit novoga doba*. Solin, 2006.
- *Narodni heroji Jugoslavije*. Ljubljana – Beograd – Titograd: Partizanska knjiga – Narodna knjiga – Pobjeda, 1982.
- Orlović, David. „More than a cordial reception’ Ethiopian Emperor Haile Selassie I’s visit to Yugoslavia in 1954, with a special reference to the passage to and stay in Croatia”. *Carnival – Journal of the International Students of History Association*, vol. XIV, 151–165.
- Perić, Marina. „Hrvati u Čileu“. *Kolo* 2, 2007, (Zagreb: Matica hrvatska).
- Perić Kaselj, Marina. „Politički transnacionalizam hrvatskih iseljenika u Čileu: povezivanje hrvatskih i srpskih iseljenika i iseljenički pokret Jugoslavenska narodna odbrana (JNO)“. Datum pristupa 6. 10. 2018. file:///C:/Users/gorda/Downloads/MILO%20PALAVERŠIĆ/Marina%20Perić%20Politički%20transnacionalizam%20hrvatskih%20iseljenika%20u%20Čileu.pdf
- Rojc, Dr Marijan. „In memoriam Drago Palaveršić, dipl.ing. agronomije (1912.–1991.), znanstveni savjetnik Instituta za oplemenjivanje i proizvodnju bilja u Zagrebu“. Datum pristupa 6. 10. 2018. file:///C:/Users/gorda/Downloads/Milo%20Palaveršić%20(1910-1991)/In%20memoriam%20Drago%20Palaveršić%201912-1991.pdf
- Stančić, Nikša. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji: Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*. Zagreb, 1980.
- Tarekegn, Mesafint. „Heritage Management and Development in Dire Dawa City: Touristic Values in Focus”. *International Journal of Scientific and Research Publications*, Volume 6, Issue 11, November 2016, 249–256.
- Tasić, Dmitar. „Otkrivanje Afrike. Jugoslovensko-etioipski odnosi i počeci jugoslovenske afričke politike 1954–1955“. *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, zbornik radova, ur. Slobodan Selinić, 513–524, 514. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Torres Dujisin, Isabel. *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletić*. Valparaiso: Ediciones Universidad dr Playa Ancha de Ciencias de la Educacion, 2003.
- *UPU Etno-eco sela Murvica*. Zagreb-bol: RH Županija splitsko-dalmatinska, Općina Bol, 2015.
- Vidović, D. „Prezimana istočnog dijela otoka Brača“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 18, (Zagreb, 2013), 285–299.
- Wolff, Larry. *Venice and the Slavs: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford University Press, 2002.
- Šimončić-Bobetko, Zdenka. „Cementna industrija u Hrvatskoj“. *Povijesni prilozi* 2 (1)/1983, (Zagreb), 97–167.
- Šimunović, Petar. *Naša prezimena, porijeklo–značenje–rasprostranjenost*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
- Žižić, Dujmo, Katja Marasović. „Tvornica cementa i tvorničko naselje u Ravnicama pokraj Omiša“. *Prostor* 1 (47) 22 (14), (Posebni otisak).

- Калинић, Војин Д. „Културни препород Срба у Северној Далмацији од 1848. до 1914. године“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2015.
- Пећанац, Марија Д. „Развој пластичне хирургије“. *Медицински преглед*. Часопис Друштва лекара Војводине Српског лекарског друштва LXVIII (5–6), мај–јуни, (Нови Сад, 2015), 199–204.

Фотографија на почетку рада:
Лични снимак, август 2018.

Summary

GORDANA KRIVOKAPIĆ JOVIĆ

Milo Palaveršić (1910–1991): Life over the Borders and out of Borders

Abstract: Through the method of classic historiographical narration, the life of Milo Palaveršić, chemical engineer, is sketched; i.e. the main trajectory of his life is drawn. Through the analysis of the researched, all the crucial turning points of his life are contextualised. His biography, in all its parts, allowed some motifs important for the concept of transnationalism, and especially political transnationalism, to be developed. As his life geography was diverse (Chile: Antofagasta, Yugoslavia: Split-Omiš-Split, Latin America after the Independent State of Croatia, Africa. Yugoslavia, then Africa again, then Australia, and then a return home yet again), the same was the acceptance/rejection of the new and old political, social, cultural, professional content of life, which is described in this sketch for the biography.

Key words: Milo Palaveršić, Palaveršić family, Dalmatia, Split, Omiš, Yugoslavdom, antifascism, cement industry

By origin, Milo Palaveršić belonged to a Slav catholic community of Hvar and Brač in Dalmatia. The geography of Milo Palaveršić's life is extraordinary. Born and raised in Antofagasta, Chile, he lived on a number of continents: Europe – Western Balkans or Yugoslavia (Zagreb, Split, Omiš, Ljubljana), Paris, South America again, Africa for the first time – (South Africa, Durban), then Yugoslavia again (Omiš, Split), then Africa again – Ethiopia (Addis Ababa, Dire Dawa), then Australia, and finally he returned home to Split in Dalmatia. He came back after a brief sojourn in Djibouti and a few years of working in Yugoslavia-Croatia (Slavonski Brod and Sisak). He was raised in a Dalmatian immigrant community in the tradition of the so called „people's movement”, a movement active under the rule of the Austro-Hungarian Empire (the second half of the 19th century) when Dalmatian counties succeeded in introducing their national languages into local institutions and schools, as well as their national symbols etc. Although the Serbian movement in Dalmatia was politically separated from the Croatian one, in those circumstances, however, both had strong positive attitudes toward broader Yugoslav po-

litical solutions, either in the sense of uniting inside the Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia, or with the hinterland of Bosnia and Herzegovina, or with the Kingdom of Montenegro, and finally with the Kingdom of Serbia. The Habsburg Monarchy thought of Dalmatian „populism” (“narodnjaštvo”) as a highly subversive and dangerous movement because of their Slavic/south Slavic language and cultural base of unity which was united with revolutionary feelings influenced by Italian Risorgimento.

When the Balkan Wars (1912–1913) broke out, followed by the First World War, Dalmatian immigrant communities were deeply affected by the Yugoslav spirit that these wars awakened. Thus, they fully adopted the combination of Yugoslav state and nation ideas. Milo Palaveršić and his two brothers attended the Yugoslav school in Antofagasta, organised by the main political immigrant organisation, the Yugoslav National Defence (JND), and managed by teacher and ardent Yugoslav propagandist Marcel Kolin. Milo’s father was a member of the of school board and also of the JND „Petar Petrović Njegoš” board; their mother was the president of the Lady’s Association „Kosovka djevojka”.

When they returned to Yugoslavia in 1918/1919, Milo’s father and the family became active in Dalmatian Yugoslav circles, being connected to them both politically and through family ties. This helped Milo’s father Nikola build some of the rare fully national businesses in Omiš –first the exploitation of marl and next the cement factory „Palaveršić”. They were in the centre of building a new society in the area. Milo and his younger brother Drago were highly educated – Drago in Zagreb and Milo in Paris and Ljubljana. All four brothers were involved in the communist movement in the local area and broader in Zagreb and Rijeka. It seemed, or rather, post festum, it looks like Milo and Drago were more pro-Yugoslav orientated, and Danilo and Rado were more pro-Croat. Danilo faced a tragic end, left by his wife who was highly ranked in the Ustaše organisation and killed by Partisans in the spring of 1945. Milo and Drago Palaveršić left the country for Latin America after a brief imprisonment, where they joined the Royal Air Force, having been trained in Durban.

Milo Palaveršić successfully transformed his life in communist Yugoslavia, even being engaged first in surveillance and then in property transformation of all Dalmatian cement factories. He started a lifelong marriage with Vesna Mimica, becoming a father of two children. After a visit from Emperor Haile Selassie on the eve of the final solution of the so-called Trieste Question, a technical-educational cooperation was established between Ethiopia and FPRY (Federal People’s Republic of Yugoslavia), and Milo became not only an engineer in a cement factory in Dire Dawa but also nolens volens a representative of Yugoslav socialism abroad. Actually, he put himself and his fam-

ily in a delicate position by continuing to work in Ethiopia outside of the Yugoslav scientific-technical cooperation with that country. After conflict with the Yugoslav embassy, he left for Australia. At the end, he returned to Yugoslavia, continuing his work in socialist factories to obtain a pension. His final passion was making violins.